

هوم (**اوستایی: هوم/هئوم و سانسکریت: سوم/اسومه**) **گیاهی مقدس نزد ایرانیان و هندوان است. هوم در اوستا در دو غالب ظاهر می‌شود، یکی گیاه هوم که از افشره آن گونه‌ای آشامیدنی آیینی به نام پَراهوم تهیه شده و در مراسم ستایش و نیایش (یَزِشَن) استفاده می‌شود و دیگری نام ایزدی است که نماد و نگهدارنده گیاه هوم است و در اوستا بخشی از یسنه به نام هوم یشت را به خود اختصاص داده است. هوم در شاهنامه فردوسی نیز نقش مرد پرهیزگاری را دارد که در کوه به‌سر می‌برد.**

هوم در اوستا
گیاه هوم

این گیاه همیشه سبز از خانواده آفدرا(EPHEDRA) است که در کوه‌های مناطق کویری می‌روید و مهم‌ترین بخش گیاه که خواص پزشکی دارد، عصاره‌ی ساقه‌ی آن است که در فصل بهار بی‌رنگ و شفاف اما به مرور زرد می‌شود و در فصل زمستان و یا پس از خشک شدن به رنگ قهوه‌ای تیره می‌گراید. هوم بوته‌ای به ارتفاع حدود یک متر است که از ساقه‌های باریک و بندبند و منشعب از ساقه‌های اصلی‌تر، تشکیل شده است. ساقه‌های درختچه هوم زمانی خشک می‌شوند که سن آن‌ها به پایان رسیده باشند. در این صورت، ساقه‌ها به رنگ زرد درخشانی در می‌آیند که در اوستا هوم زرین نامیده شده‌اند. رنگ زرین ساقه‌ها تنها هنگامی ایجاد می‌شود که ساقه‌ها بدون چیده شدن، خشک شده باشند. ساقه‌های هوم حتی پس از چیده شدن، رنگ سبز خود را از دست نمی‌دهند.

آیین هوم

جشن‌های عمده زرتشتیان، ضیافت‌های همگانی بود که مهم‌ترین آن‌ها هفت جشن واجب یعنی جشن نوروز و گاهانبارها بود. برای این جشن‌ها فراخوانی نبود و همه

جامعه زرتشتی باید در آن شرکت می‌کردند. حضور در گاهانبار یکی از فرایض شش‌گانه واجب برای هر زرتشتی به‌شمار می‌رفت. درصورتی که فردی در مراسم حضور نمی‌یافت، می‌بایست هزینه آن را برعهده می‌گرفت. تمام گاهانبارها به یک شکل برگزار می‌شد مگر در برخی نقاط مانند یزد که گاهانبار ششم را به افتخار آفرینش اورمزد مراسمی ویژه می‌گرفتند.

آن‌ها اعتقاد داشتند که پراهوم در این مراسم تقدیس شده و متبرک است و می‌تواند موجب سلامتی و تقویت جسم و روح شود. نذورات خوراکی که نان تازه و لورک (هفت نوع خشکبار و میوه خشک) بود و گاه قربانی که از حیوانات پرسود مانند گاو بود نیز در مراسم جای داشت. موبد اجرا کننده مراسم سهمی از نذورات تقدیس شده را مصرف می‌کرد و بعد حاضران به‌عنوان تبرک از آن تناول می‌کردند و به فقرا و بیماران می‌دادند. خود کلمه گاهانبار مفهوم نوع‌دوستی و خیرخواهی را تداعی می‌کند.

هوم، به تعبیر یسنه و بخش‌های آن، ویسپَرَدآ و وَندیدادآ، جزء اصلی پراهوم، افشره گیاه هوم است که در آیین‌های ستایش و نیایش (یَزِشَن) به‌کار می‌رود. در تهیه پراهوم معمولاً از سه شاخه خشک شده هوم، یک شاخه کوچک درخت انار، آب تقدیس شده و شیر استفاده می‌شود. نوشیدنی هوم (پراهوم) در اوستای نو، زَوَتَر (پهلوی: زوهر یا زور)۳ نامیده شده است. از منظر زرتشتی یزِشَن‌خوانی در یزِشَنگاه (محل برگزاری مراسم) و در گاهانبارهای همگانی برگزار می‌شود. کوبیدن گیاه هوم در گاه اول (اوستایی: هاون راتو – پهلوی: هاونگاه) از پنج‌گاه (زمان) نیایش روزانه که بین طلوع خورشید تا ظهر بود انجام می‌شود. تنها در این دوره از طول شبانه روز است که نور و گرمای خورشید رو به افزایش است. لذا آن را نمادی برای افزایش فضیلت و دینداری می‌دانستند که با انجام مراسم تقویت می‌شود. در این مراسم زَوَتَر

۱. نام بخشی از اوستای نواست که ۲۴ کرده دارد.

۲. نام بخشی از اوستای نواست که ۲۲ فرکرد دارد.

۳. نیازها وپیشکش های ابکی مانند شیر و نوشابه ی هوم و مانند آنها که به آیین نیایش می برند و در برابر «مَنیذَه» (نیازها و پیشکش های غیرابکی) قرار می داند.

(زوت) بزرگ‌ترین پیشوای دینی و رهبر مراسم است. پس از او هفت موبد هر یک با وظیفه خاصی آیین هوم را برگزار می‌کنند. این هفت موبد به‌ترتیب "هاوَنَن" که پس از "زوتر" جایگاه از آن او است،"آتَر‌خِشَن" موبد سوم حفاظت از آتش، "فَرِبَرَتَر" موبد چهارم آماده‌سازی افزارها و گذاشتن آن در دسترس زوتر، "اَبَرِت" موبد پنجم آوردن آب به آیین، "اَسَتَر" ششمین موبد شستن ظرف‌ها و افزارها و پالودن نوشابه هوم، "راسپی" موبد هفتم عهده‌دار مراسم و آمیزش هوم با شیر و آب تقدیس شده و بخش کردن آن، "سَرَوَشاوَرز" موبد هشتم سامان‌بخشی به وضعیت پرستشگاه در هنگام "یَزِشَن" را بر عهده دارند.

در این مراسم، تمام ۷۲ هات یسنه قرائت می‌شد ولی سروش درون (هات ۳ تا ۸)، هوم یشت (هات ۹ تا ۱۲) و "هَفَتَن یشت" (هپَتَنگ هایتی) یا همان "هفت هات" (هات ۳۵ تا ۴۲) از جایگاه برتری برخوردار بود. در این بین می‌توان با اطمینان نسبی گفت که خود زرتشت هَفَتَن یشت را تألیف کرده تا دعای ثابتی برای مراسم باشد. هفت هات از ساختار بسیار دقیقی برخوردار است. خصیصه سه بخش مرکزی آن (یسنای ۳۷تا۴۰) اظهار عبودیت، فراخوانی و التماس مستقیم است به درگاه اهورا مزدا و بخش‌های بیرونی (هات ۴۱،۴۲،۴۳) شامل تأکیدهای کلی‌تر بر ایمان و اعتقاد است. سروش درون نیز با ستایش هاونگاه و گاهانبارهای شش‌گانه خواستار ستایش هوم و پراهوم و خشنودی فروشی زرتشت سپیتمان اشون و خشنودی سروش پارسای پاداش بخش پیروز گیتی‌افزای است. هوم یشت نیز مباحثه زرتشت و ایزد هوم است که در بخش بعد به تفصیل شرح داده می‌شود.

ایزد هوم

در بخشی از اوستا که یسنه هات ۹ تا ۱۱ را در بر می‌گیرد و هوم‌یشت نام دارد هوم در هاونگاه در قالب ایزد بر زرتشت به هنگامی که پیرامون آتش را پاک می‌کرد و می‌آراست و گاهان می‌سرود ظاهر می‌شود. هوم خود را " اَشَوَن" دوردارنده مرگ می‌نامد و به زرتشت نوشابه هوم را تقدیم می‌کند. زرتشت از او می‌پرسد که چه کسانی از دست تو نوشابه هوم گرفته‌اند و آنان را چه شده است. هوم جام اول را به ویونگهان داد و جمشید به او عطا شد. جام دوم را آتیین گرفت و خداوند به او فریدون را پاداش داد. سوم اَنرَت تواناترین مرد خاندان سام بود که به او دو پسر عطا شد یکی اورواخشِیَه و دیگری گرشاسپ. چهارم پوروشسپ بود که زرتشت از خاندان او زاده شد. زرتشت هوم را در هوم‌یشت به القابی چون دوردارنده مرگ، نیک، خوب آفریده، درمان‌بخش، پیروز، شهریار، شهریان و هوم زرین می‌نامد.

وی از هوم شش بخشش می‌خواهد: اول بهترین زندگی اَشَوَنان، دوم تندرستی، سوم زندگی دیرپای، چهارم کامروایی، دلبری، و خورسندی، پنجم پیروزمندی در جنگ و شکست دهنده دروج، ششم قدرت پیش‌بینی و پیش‌گویی.

هوم پنج ویژگی را برای خود درنظر می‌گیرد: اندیشه نیک، گفتار نیک، کردار نیک، فرمانبرداری و پیوستگی با اشه.

هوم در شاهنامه فردوسی

هوم در شاهنامه نام مردی پرهیزگار و دادخواه است.

یکی مرد نیک اندران روزگار

ز تخم فریدون آموزگار

پرستار یا فَرّ و برزکیان

بهر کار با شاه بسته میان

پرستشگهش کوه بودی همه

ز شادی شده دور و دور از رمه

کجا نام این نامور هوم بود

پرستنده دور از بر و بوم بود

هوم برای دادخواهی مردم به جنگ افراسیاب و گرسیوز را به بند می‌کشد و به کیخسرو می‌سپارد تا به سزای اعمالشان برسد.

ز کوه اندر آمد بهنگام خواب

دید آن در هنگ افراسیاب

بیامد به کردار شیر ژیان

ز پشمینه بگشاد گردی میان

کمندی که بر جای زنار داشت

کجا در پناه جهاندار داشت

بهنگ اندرون شد گرفت آن بدست

چو نزدیک شد بازوی او بیست

در شاهنامه هوم بی‌شک ترکیبی از گیاه هوم است که در کوهستان می‌روید و ایزد هوم که پشتیبان پاکان و راستان است، به کیخسرو که نماد جاودانگی است یاری می‌رساند و افراسیاب و گرسیوز را که نماد کشتارند به بند می‌کشد.

هوم و هما

هما (در اوستا «هومَیا، هومایا، هومَیا هومایه» و در پهلوی «هماک») به‌معنای همایون و فرخنده است و نام پرنده‌ای است که در افسانه‌ها گویند در کشورهای قدیم هرگاه پادشاهی می‌مرد و جانشین نداشت، هما را به پرواز در می‌آوردند و بر سر هرکه می‌نشست او شاه می‌شد. در فروردین یشت اوستا نیز هما نام دخترک گشتاسب است. در شاهنامه نیز هما و خواهرش به‌آفرید، در جنگ ایران و توران گرفتار تورانیان می‌شوند و اسفندیار آنان را از چنگ تورانیان می‌رهاند.

همان‌گونه که پیشتر اشاره شد، هوم در قالب ایزدی بر افرادی ظاهر می‌شود و نوشابه هوم به آن‌ها می‌دهد که موجب سعادت و فرخندگی آنان را فراهم می‌آورد و به آنان پسرانی اشون و نیکو عطا می‌کند. ایزد هوم جمشید را به ویونگهان داد که در او نه مرگ بود و نه پیری؛ فریدن را به آتیین داد که ازِی دهاک را شکست داد؛ اورواخشیه و گرشاسپ را به اترت داد که اولی دآوری دادگذار و دومی جوانی زبردست و نیرومند بود و در نهایت زرتشت را به خاندان پوروشسپ داد که پاک و دیوستیز و پیرو دین اهورابود. همچنین ایزد هوم نیروبخش است و زنان زاینده را پسران نامور می‌بخشد و منشأ پاکی و فرزادگی است. درمان‌بخش است و دوردارنده مرگ و پیوسته است با کردار و گفتار و پندار نیک. از سوی دیگر، نوشابه هوم در آیین هوم در گاهانبارهای همگانی نیروی جسمی و روحی مضاعفی به پیروان زرتشت عطا می‌کند. همچنین هوم در ذهن خلاق فردوسی مردی است پرهیزگار و عابد که تقریباً نقش ایزد هوم را به خود گرفته است. هما نیز همایون است و می‌تواند به هر آن‌که می‌خواهد نازل شود و سعادت بخشد و تقریباً مانند ایزد هوم زندگی بهتر و کامروایی را به ارمغان می‌آورد. لذا شاید بتوان هما را هم ریشه هوم دانست.

◄**منابع:**

- اوستا، گزارش جلیل دوستخواه، تهران، مروارید، ۱۳۷۰.
- خرده اوستا، نامه مینوی، ابراهیم پورداود، دنیای کتاب، ۱۳۸۷.
- چکیده تاریخ کیش زرتشت، مری بویس، ترجمه همایون صنعتی، تهران، صفی علیشاه، ۱۳۳۳.
- اصل‌ونسب و دین‌های ایرانیان باستان، عبدالعظیم رضایی، تهران، موج،۱۳۷۴.
- شاهنامه فردوسی، تحت نظر برتس، تهران، اندیشه قلم، ۱۳۸۱.
- مقاله هوم یشت، سرودهای سپندترین گیاه ایرانی، رضا مرادی غیاث آبادی.
- مقاله هوم / هَئومه، گیاه سپند ایرانیان باستان، رضا مرادی غیاث آبادی.

–Haoma Rituals, Mary Boyce

–Haoma Plant, Dieter Taillieu

–The Zoroastrian Priests in Avesta, Ali A. Jafarey